

Zmiany ustroju wewnętrznego Gdańska XIV – XVIII w

1343 – **Główne Miasto** otrzymało prawa miejskie (1378 – potwierdzenie zakładające, że Gdańsk będzie się rządzić prawem chełmińskim)

W ramach samorządu Gdańskiem rządziła Rada, zaś wymiar sprawiedliwości należał do Ławy wybieranej przez Radę. Sąd miejski nie mógł sądzić ludzi podległych Zakonowi. Zakon zachował także zwierzchność sądową nad drogami przebiegającymi przez posiadłości miejskie, aż do bram miasta. Dla komtura gdańskiego zastrzeżono szereg uprawnień sądowniczych, zwłaszcza dotyczących wymiaru kary śmierci.

W latach 70. XIV wieku Zakon nadał prawa miejskie **Staremu Miastu**. Posiadało ono swój samorząd z Ławą i Radą. W sprawach sądowych nadzór oraz liczne uprawnienia zachował komtur.

1378 – *bunt cechów gdańskich*, zakończony niepowodzeniem. Aby zapobiec podobnym zdarzeniom w przyszłości, wydano uchwałę stanów pruskich z 1381 roku ograniczono ilość zebrań cechowych i poddano je kontroli ze strony Rady.

Na przełomie XIV i XV wieku patrycjat kupiecki umocnił swoje wpływy i zupełnie odsunął od rządów w mieście rzemieślników oraz średnich i drobnych kupców.

Po bitwie pod Grunwaldem, Zakon poddał pod swoją kontrolę wybór rajców, na dodatek do jej grona wprowadzał swoich stronników.

Wojna Zakonu z Polską ujawniła niedostatki: złą sytuację gospodarczą, wzrost ucisku podatkowego, osucie pieniądza, spekulacje zbożem, DLATEGO: 18 VI 1416 pospólstwo zaatakowało ratusz Głównego Miasta, mennicę krzyżacką i domy burmistrza Gerta van der Beke i ławnika Łukasza Mekelfelta (oddanych Zakonowi ludzi). Bunt nie zakończył się sukcesem, wprowadzono zarządzenia zapewniające Radzie jeszcze większą ingerencję w poczynania cechów. Do tego dla skuteczniejszego przeciwdziałania wystąpieniom mieszczańskim, Rada podzieliła Główne Miasto na 4 kwartały, z których każdy podlegał jednemu burmistrzowi.

W 1456 r. utworzyła się silna opozycja wobec patrycjuszowskiej Rady. (Marcin Kogge). W nocy z 1 na 2 października tegoż roku doszło do obalenia Rady. Zwycięska opozycja kupiecko-rzemieślnicza nie wprowadziła wielkich zmian ustrojowych. Nastąpiła częściowa zmiana składu Rady. Kupcy i rzemieślnicy wprowadzili do niej 13 swoich przedstawicieli, a zatem większość, pozostawiono w niej dawnych jej 8 członków, w tym dwóch burmistrzów.

Większych zmian domagała się grupa Koggego. Po jej ostatecznym rozgromieniu w 1457 roku przywrócono w Gdańsku dawne, nie skrepowane wpływami pospólstwa, rządy Rady. Nie zdecydowano się wykluczyć z rady rzemieślników wybranych w 1456, ale zredukowano ich wpływy, podnosząc liczbę rajców z 23 do 34. Nowa ugoda pomiędzy Radą, Ławą a pospólstwem, gwarantowała nienaruszalność rządów patrycjuszowskich rad i zabraniała jakiegokolwiek ograniczania rządów rad przez pospólstwo. Zmuszono cechy do corocznego składania przysięgi posłuszeństwa. Tak ustalony porządek utrzymał się do lat dwudziestych XVI wieku.

Rosnące napięcia społeczne w XVI wieku doprowadziły do wybuchu niezadowolenia. W 1525 roku po aresztowaniu Berndta von Eidtena. Rada zarządziła alarm i zamknęła miasto, tworząc wewnętrzny bastion. Wówczas uzbrojeni przeciwnicy Rady zgromadzili się na Starym Mieście i

przedmieściach. Ostatecznie Rada kapitulowała. 25 I 1525 roku Rada podpisała tzw. „artykuły”. Artykuły znacznie rozszerzały prawa polityczne pospólstwa i broniły jego interesów gospodarczych. Wprowadzały również zasadę obieralności przez mieszczan rajców i ławników.

26 I ogłoszono nowy skład władz gdańskich. Utrzymano z członków obalonej Rady 2 burmistrzów oraz 4 rajców. W Ławie natomiast 3 dawnych ławników i 8 nowych, z pospólstwa.

W sprawach gdańskich do głosu doszedł król Zygmunt I Stary. Narzucił on swoje decyzje w sprawach ustrojowo – prawnych. 18 VI 1526 roku w obecności króla ogłoszono listę osób powołanych przez niego do Rady i ław Gdańskich Starego i Głównego Miasta. Na łączną liczbę 47 rajców, król mianował tylko 10 osób nowych, z tym jednak, że 8 z nich przed „buntem” piastowało różne urzędy w mieście. Były to zatem osoby ściśle związane z patrycjuszowskimi rządami.

20 VII 1526r. Król wydał tzw. *Constitutiones Sigismundi*

- powołanie Trzeciego Ordyńku – 100członków oraz 8 starszych cechów (kowali, piekarzy, rzeźników i szewców), dzielił się na 4 kwartały, Rada mianowała jego członków, powoływanych dożywotnio. Król zakazał pospólstwu i Trzeciemu Ordyńkowi żądać jakichkolwiek rozliczeń finansowych.
- Utrzymanie silnej zależności Ławy (Drugi Ordynek) od Rady, Rada mianowała ławników,
- W obradach Rady uczestniczyło 23 rajców: 18 z Głównego Miasta i 5 ze Starego Miasta.
- Rajcy ze Starego Miasta mieli łącznie tylko jeden głos.
- Pierwsze miejsce wśród burmistrzów i rajców miał reprezentant króla: burgrabia.

Statuty Karnkowskiego lub Konstytucje Gdańskie (łac. *Constitutiones Carncovianae*) – ogłoszone 15 marca 1570 przez biskupa kujawskiego Stanisława Karnkowskiego, potwierdzone przez sejm 20 czerwca 1570, precyzujące zwierzchnie prawa króla polskiego i Rzeczypospolitej w Gdańsku oraz na morzu.

W roku 1570 sejm zatwierdził statuty biskupa Stanisława Karnkowskiego, określające zasady polityki morskiej oraz podległości Gdańska Rzeczypospolitej; dokument ten potwierdzał prawo króla do nakładania embarga na handel morski z dowolnym krajem; monarcha miał prawo budowania nowych portów i tworzenia floty wojennej; poszerzone zostały kompetencje sądownicze króla wobec Gdańska; w ustroju miasta zwiększono uprawnienia pospólstwa

Opracowane przez Komisję Karnkowskiego, składały się z 67 artykułów, ograniczających znacznie samodzielność gdańskiej rady. Między innymi zastrzeżono dla króla prawo otwierania i zamykania portu i regulowania żeglugi; nałożono na członków gdańskiej rady i burmistrzów oraz na komendanta twierdzy w Wisłoujściu i Latarni obowiązek składania przysięgi na wierność królowi.

Statuty Karnkowskiego nie weszły w życie, m.in. wskutek porzucenia polityki morskiej Zygmunta II Augusta po jego śmierci i ustępstw Batorego (1585).

Od połowy XVII wieku na skutek ogólnego kryzysu społeczno – gospodarczego państwa polskiego, doszło do wybuchu niezadowolenia wewnętrznego. Rozbudowano wówczas system podatkowy, a rajcy i ławnicy budzili niechęć z powodu ciągnięcia materialnych korzyści ze sprawowania władzy.

18 VI 1658 roku zawarto *Ugodę ordynków gdańskiego królewskiego miasta polskiego*.

- Zarząd posiadłościami, majątkiem i dochodami miasta przeszedł z rąk rajców do komisji złożonych z delegatów wszystkich trzech ordynków. Kadencja delegatów wynosiła dwa lata, z tym, że zmieniali się oni w połowie. Nadzór nad całością miały sprawować wszystkie ordynki.

12 II 1678 – dekret wydany przez Jana III Sobieskiego

- nie rozszerzono uprawnień króla w Gdańsku, choć początkowo takie były plany
- *ius praesentandi* – nowy sposób powoływania członków Trzeciego Ordynku. Na każde puste miejsce ordynek przedstawiał dwóch kandydatów, z których Rada mianowała jednego.
- Zasiadającym w Trzecim Ordynku starszym i kompanom czterech cechów przyznano 8 głosów, zamiast dotychczasowych 4
- 8 miejsc w Trzecim Ordynku zarezerwowano dla rzemieślników, a 6 dla katolików
- Rada musiała zwoływać Trzeci Ordynek przynajmniej raz w miesiącu
- raz do roku Trzeci Ordynek mógł przedkładać pod obrady własne projekty

W XVIII w. Najwyższe organa władzy w Gdańsku: Rada i Ława opanowane zostały przez oligarchię ludzi wykształconych. Niewielka część rekrutowała się spośród kupców, których także w zdecydowanej większości łączyły więzy pokrewieństwa z rajcami i ławnikami „uczonymi”. Praktycznie zatem kupcy nie mieli swoich reprezentantów w Radzie i Ławie, to stało się jedną z przyczyn utworzenia przez kupców głównej siły opozycyjnej w XVIII w.

Nawiązał się nawet sojusz dworu królewskiego z kupiecko – rzemieślniczą opozycją.

Ordynacja z 20 VII 1750r. - wydana przez Augusta III

- król zakazał Radzie otwierania lub zamykania żeglugi bez uprzedniego powiadomienia i uzyskania zgody króla
- król uzależnił od swojej zgody zwiększanie liczebności garnizonu miejskiego
- wprowadzenie do Rady i Ławy 1/3 kupców (Trzeci Ordynek przedstawiał 4 kandydatów na każde wolne miejsce w Ławie zarezerwowane dla kupców, a Rada powoływała jednego z nich na stanowisko ławnika)
- przyznanie Trzeciemu Ordynkowi prawa przedkładania spraw pod obrady na każdym ich posiedzeniu

Rada potraktowała ordynację jako propozycję, którą trzeba dopiero przedyskutować. Opozycja uznała natomiast, że ordynacja królewska ma moc wieczystego i obowiązującego prawa. Do Rady i Ławy już w 1750 roku wprowadzono kupców – po raz pierwszy przedstawiciele opozycji objęli stanowiska rajców i ławników, co rozbiło spoistość Rady i Ławy

Narastający konflikt doprowadził do zaskarżenia Rady przez opozycję kupiecko-rzemieślniczą przed Sądem Asesorskim. W pierwszych dniach stycznia 1752 rozpoczęły się sesje Sądu, który wydał nakaz opublikowania ordynacji królewskiej w przeciągu trzech dni. 4 II 1752 ogłoszono ostateczny wyrok – przyjęcie ordynacji bez żadnych zastrzeżeń.

1793 – zabór pruski